

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки та менеджменту
Кафедра економіки і підприємництва

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Антонець Тетяна Юріївна

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

УДК 338.4 : 711

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Спеціальність 051 «Економіка»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістра

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Керівник роботи:
д.е.н., проф. Вітвіцький В.В.

Житомир – 2021

Висновок кафедри економіки і підприємництва

за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри економіки і підприємництва

№ __ від «__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри _____

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище ,ім'я, по батькові)

«__» _____ 20__ р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти _____ захистив (ла)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище,
ім'я, по батькові)

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	4
ВСУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	7
1.1. Концептуальні засади продовольчої безпеки	7
1.2. Компоненти продовольчої безпеки	9
1.3. Індикатори продовольчої безпеки	10
РОЗДІЛ 2 ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	12
2.1. Антропометричні характеристики населення України	12
2.2. Калорійність раціону та обсяги споживання продовольства	15
2.3. Економічна оцінка продовольчої безпеки сільських територій	18
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	22
3.1. Моделювання сценаріїв продовольчої безпеки сільських територій	22
3.2. Економічне обґрунтування прогнозу продовольчого забезпечення сільських територій до 2030 року	24
3.3. Напрями підвищення продовольчої безпеки населення	26
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	31
ДОДАТКИ	35

АНОТАЦІЯ

Антонець Т. Ю. Продовольча безпека сільських територій. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 051 «Економіка». – Поліський національний університет, Житомир, 2021.

У роботі досліджено теоретико-методологічні засади продовольчої безпеки. Визначено сутність та індикатори продовольчої безпеки. Проаналізовано глобальний індекс продовольчої безпеки та місце України в ньому. Визначено роль сільських територій у формуванні продовольчої безпеки країни та досягненні цілей сталого розвитку. Здійснено оцінку сучасного рівня продовольчої безпеки сільських територій України. Здійснено моделювання сценаріїв поширення процесу продовольчої незахищеності населення та окреслено напрями подолання негативних тенденцій.

Ключові слова: продовольча безпека, сталий розвиток, сільське населення, індикатори, раціон, продукти харчування, недоїдання.

SUMMARY

Antonets Tetiana. Food security in rural areas. – Qualification work for a master's degree in specialty 051 "Economics". - Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

In the work investigated the system of views on food security and reveals the differences in its interpretation in the process of category evolution depending on the global problems and international cooperation aimed on their solving. The main threats to food security in Ukraine are identified. The main targets of sustainable development strategy concerning food supply of the population are considered. Indicators of food security are distinguished, in particular: daily energy value and composition of the human ration; sufficiency of state grain reserves; economic affordability of products; differentiation of the food cost by social groups; capacity of the domestic market of certain products and food independence. The authors researched the main characteristics of food supply in rural areas and performed their analysis. The consumption level of basic nutrition products was estimated and an indicator of sufficiency was calculated; the structure of monetary household expenditures and the share of expenditure on products were illustrated; the self-sufficiency level of the rural population in basic food groups was analyzed. The paper pays much attention to the process of malnutrition prevalence among the population of rural areas of Ukraine and modeling of different scenarios for the future according to the UN FAO methodology. The directions of overcoming food insecurity of the rural population are proposed.

Key words: food security, sustainable development, rural population, indicators, ration, food, malnutrition.

ВСУП

Однією з стратегічних цілей сталого розвитку українського суспільства є подолання голоду, що передбачає забезпечення економічної доступності продуктів харчування для всіх верств населення, безперебійне постачання продовольства навіть до найвіддаленіших сільських територій, високу якість та безпечність харчових продуктів, збалансованість раціону на рівні науково-обґрунтованих норм. Актуальність зазначеної теми на теренах України обумовлюється як загальнонаціональними проявами системної кризи: інфляційними процесами, низькою купівельною спроможністю населення, наявністю значної частини малозабезпечених та соціально незахищених домогосподарств; так і дією об'єктивних непередбачуваних надзвичайних подій, таких як військовий конфлікт на Сході, пандемія коронавірусу COVID-19. Поряд з означеним від продовольчої захищеності населення залежить національна безпека України, що виводить проблематику на загальнонаціональний рівень.

Проблема продовольчої безпеки займає чільне місце в зарубіжних та вітчизняних працях. Серед останніх досліджень варто відзначити праці М.В. Гладія [1], О.В. Довгаль [2], В.П. Залізнюка [3], Н.І. Кравчук [21-25], О.С. Кільницької [20, 26], Р.П. Мудрака [4, 5], Л.В. Тарасович [27], В.І. Ткачука [28] та інших.

Водночас, окремі аспекти цієї багатогранної проблеми залишаються маловивченими та потребують окремого наукового пошуку. Авторське бачення зводиться до необхідності системного дослідження особливостей продовольчого забезпечення сільських територій, що обумовлено суттєвими відмінностями від формування продовольчої безпеки міст, зокрема: можливість самозабезпечення сільського населення продуктами харчування, питома вага продуктів тваринного походження в раціоні та їх калорійність, структура витрат сільських домогосподарств на продукти харчування тощо.

Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних положень та обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо підвищення рівня продовольчого забезпечення сільських територій.

Для досягнення мети поставлені наступні завдання:

- дослідити соціально-економічну сутність продовольчої безпеки;
- визначити роль сільських територій у формуванні продовольчої безпеки країни;
- оцінити сучасний рівень продовольчого забезпечення сільських територій;
- здійснити моделювання сценаріїв продовольчої безпеки населення сільських територій до 2030 р;
- розробити пропозиції подолання негативних тенденцій поширення продовольчої незахищеності населення.

Об'єктом дослідження стали соціально-економічні процеси продовольчого забезпечення сільських територій.

Інформаційна база дослідження: вітчизняні та зарубіжні праці провідних дослідників у сфері продовольчої безпеки та розвитку сільських територій, матеріали офіційних сайтів міжнародних організацій, дані статистики України, мережа Інтернет.

Методика дослідження базується як на традиційних загальнонаукових методах, таких як діалектичний підхід до процесів і явищ, логічний, системний, історичний, наукового абстрагування тощо, так і специфічних. Зокрема, індексний метод, рейтинговий, метод динамічних рядів, що дозволили дослідити кількісну та якісну зміну показників продовольчої безпеки. Статистичні прийоми групування застосовано для пошуку закономірностей проблем недоїдання або переїдання в регіонах України. Економіко-математичний метод використано для побудови прогнозних якісних та кількісних значень процесу поширення недоїдання в країні та моделювання його різних сценаріїв.

Робота складається зі анотації, вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Концептуальні засади продовольчої безпеки

Теоретико-методичні засади щодо продовольчої безпеки на різних рівнях (глобальному, національному, регіональному) досліджують вітчизняні і зарубіжні науковці різних часів.

Серед вітчизняних сучасників варто відзначити праці М.В. Гладія та Ю.Я. Лузана, присвячені ринковим трансформаціям аграрного сектору та їх впливу на продовольчу безпеку України [1]. Заслужують на увагу міркування академіка про роль державної політики у поєднанні інтересів виробників різних розмірів та масштабів діяльності, а особливе значення відводить феномену селянських господарств у формуванні продовольчої безпеки країни. Результати досліджень О.В. Довгаль полягають у ідентифікації регіональних особливостей використання виробничого потенціалу сільської місцевості з позицій забезпечення продовольчої безпеки [2]. Авторка значну увагу відводить аналізу матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських виробників, що значно звужує результати дослідження. В.П. Залізнюк визначає індикатори продовольчої безпеки України [3]. Пропонується 6 індикаторів, серед яких є щільність автомобільних доріг, що стосується інфраструктурного, а не продовольчого забезпечення та опосередковано впливає на продовольчу безпеку. Відтак, на нашу думку, дане наведення може слугувати фактором, а не індикатором.

Досить інформативним є аналіз основних індикаторів продовольчої безпеки Мудрака Р.П.: енергетичної цінності спожитих продуктів, рівнів споживання продовольства, достатності державних запасів зерна, структура витрат населення тощо [4]. Пізніше науковець шукає зв'язок сільських територій та продовольчої безпеки, зокрема відзначає домінуючу роль сільськогосподарського виробництва на сільських територіях, що формує

фізичну доступність продовольства, а вирішальну роль у забезпеченні населення продуктами тваринного походження відводить особистим селянським господарствам [5].

Пошук шляхів продовольчого забезпечення не втрачає своєї актуальності на всіх етапах розвитку суспільства, а тому є досить гнучкою концепцією в контексті різних моделей та рівнів розвитку економік країн світу. Система поглядів на продовольчу безпеку почала формуватися лише в середині 70-х рр. минулого століття при обговоренні міжнародних проблем глобальної продовольчої кризи. Початкова увага була зосереджена насамперед на продовольчому забезпеченні – виробництво достатнього обсягу продуктів харчування та стабільності цін на основні продовольчі товари на міжнародному та національному рівнях [6]. В процесі міжнародних переговорів відбулася продовольча конференція (1974 р.) присвячена інституційним механізмам сприяння продовольчій безпеці та ряд форумів для діалогу з питань політики [7]. У 1983 р. ФАО розширила свою концепцію, зосередившись на забезпеченні доступу до продуктів харчування соціально вразливих категорій населення [8]. До середини 90-х рр. міжнародна спільнота з питань продовольчої безпеки зосередилася на проблемах недоїдання та пов'язаного з ним білково-енергетичного дисбалансу, що негативно впливає на активність та здоровий спосіб життя [9]. Нині категорія еволюціонувала та проникла в усі галузі та сфери: політика, економіка, навколишнє середовище, соціальний розвиток. Вона є невід'ємною складовою безпеки людини. Найбільш узагальнена інтерпретація поняття продовольчої безпеки на всіх рівнях (індивідуальному, побутовому, національному, глобальному) полягає у фізичному, соціальному та економічному доступі у будь-який час до безпечної та поживної їжі для забезпечення дієтичних потреб та гастрономічних уподобань щодо підтримки здорової та активної життєдіяльності.

1.2. Компоненти продовольчої безпеки

У науковій літературі вирізняють чотири компоненти продовольчої безпеки, що дозволяють оцінити її рівень.

Наявність продуктів харчування – є одним із чотирьох компонентів продовольчої безпеки, і вона стосується сторони пропозиції. Та означає виробництво і постачання на ринок безпечної та поживної їжі у певний час та у певному місці (наприклад, на місцевому ринку чи у країні) необхідної кількості.

Економічна доступність до їжі означає, чи може людина або домогосподарство придбати продукти харчування або виробити їх, а також наявність інших соціальних механізмів, що впливають на доступ (наприклад, нерівний розподіл їжі між членами домогосподарства, регіонами, країнами тощо).

Поживність та якість означають здатність продукту максимально наситити організм корисними речовинами. На цей компонент продовольчої безпеки можуть впливати такі фактори, як погане зберігання, псування, техніка та способи приготування їжі, безпека харчових продуктів та хвороби (такі як глисти або ВІЛ / СНІД), які можуть впливати на достатнє споживання та перетравлення їжі.

Стабільність є однією з чотирьох складових продовольчої безпеки., яка перетинає всі інші компоненти та впливає на них. Їжа повинна бути доступною, якісною, поживною і мати довготривалий і стабільний характер, а не бути тимчасовим станом, що піддається коливанням.

Недоїдання останній компонент, що підриває здатність людини вести здоровий спосіб життя і виникає, коли людина не може отримати з раціону потрібні різноманітні поживні речовини в потрібних кількостях. Протилежний такому стану є переїдання (надлишок харчової енергії), що призводить до хвороб організму людини та скорочує тривалість життя.

1.3. Індикатори продовольчої безпеки

Постановою кабінету Міністрів України ідентифіковано основні індикатори продовольчої безпеки: добова енергетична цінність раціону людини; забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів; диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих продуктів; продовольча незалежність за окремим продуктом та Методика їх розрахунку [14].

Індикатори розраховуються за основними групами продовольства.

1. Добова енергетична цінність раціону (P), що визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів (i), спожитих людиною за добу, та їх енергетичної цінності (C_i) за формулою [14]:

$$P = \sum M_i \times C_i$$

2. Забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту ($C\Phi$) та його раціональною нормою за формулою (CP) [14]:

$$C\Phi/CP$$

3. Достатність запасів зерна у державних ресурсах (Z), що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві (H) та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно (X) за формулою [14]:

$$Z = H/X \times 100\%$$

4. Економічна доступність продуктів (E), що визначається як частка сукупних витрат на харчування (Bx) у загальному підсумку сукупних витрат (Bc) домогосподарств за формулою [14]:

$$E = \frac{Bx}{Bc} 100\%,$$

5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами (D), що розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 % домогосподарств з найбільшими доходами ($D_{\text{в}}$) та вартістю харчування 20 % домогосподарств з найменшими доходами ($D_{\text{м}}$) за формулою [14]:

$$D = \frac{D_{\text{в}}}{D_{\text{м}}},$$

6. Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів (ϵ_i), що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту (Φ_i) та середньорічної чисельності населення ($Ч$) за формулою [14]:

$$\epsilon_i = \Phi_i Ч,$$

7. Продовольча незалежність за окремим продуктом (Π_i), що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі (I_i) та ємністю його внутрішнього ринку (ϵ_i) за формулою [14]:

$$\Pi_i = \frac{I_i}{\epsilon_i} 100\%,$$

Вибір показників, їх вимірювання, аналіз та потреба в інших даних можуть сильно відрізнятись залежно від мети дослідження, вироблення державної політики або для планування чи оцінки програм розвитку. Не існує одного загальноприйнятого показника, який би найкращою мірою дозволив здійснити аналіз. В даній роботі в аналітичній частині доцільним вбачається застосування тієї системи індикаторів, яка закріплена на законодавчому рівні та найбільшою мірою буде відображати її обґрунтованість.

РОЗДІЛ II

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Антропометричні характеристики населення України

У світовому рейтингу глобальної продовольчої безпеки за 2019 р. Україна займає 76 місце з 113 країн світу та має 57,1 бали зі 100 можливих [10]. Сильними сторонами визнано низьку частку населення, що перебуває за глобальною межею бідності (99,9 балів), безпека харчових продуктів (95,7 балів), зниження питомої ваги витрат на їжу (94,5), повноцінність раціону (90,4, балів), сільськогосподарські імпорتنі тарифи (85,5 балів). На противагу високим оцінок сильних сторін, критично низькими є проблеми забезпечення продовольчої безпеки населення, серед яких: корупція (0 балів), норми харчування (0 балів), державні витрати на НДДКР у сільському господарстві (1,1 балів), ВВП на душу населення (6,8 балів), ризики політичної нестабільності (16,7).

Щоб досягти запланованих показників зростання продовольчої захищеності населення стратегією сталого розвитку України встановлено ряд цільових орієнтирів: забезпечити зростання сільськогосподарського виробництва на 2 %; створити стійкі системи виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів; досягти зростання індексу виробництва харчових продуктів до 103 %; підвищити частку експорту харчової продукції до 51 %; розширити площу сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом до 1,1%; знизити волатильність цін на продукти харчування до 105 % тощо [11]. Головним чином вище зазначені цілі направлені на подолання голоду та розвиток сільського господарства.

Показником, який надає нам уявлення про поширеність процесу недоїдання в Україні, є індекс маси тіла (табл. 1), який розраховується як відношення ваги людини до її зросту, піднесеного до квадрату.

Таблиця 1

Антропометричні характеристики населення України залежно від віку і статі, 2020 р.

Показник	Населення у віці 18 +	у т. ч. за віковими групами, років						
		18-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 +
Усе населення	100	100	100	100	100	100	100	100
у т. ч. з масою тіла, %: понижена (індекс маси тіла менше 18,5)	1,2	3,5	3,8	2,0	0,8	0,2	0,1	0,3
нормальна (18,5-24,9)	42,4	85,8	69,6	55,7	42,5	27,5	25,5	30,5
надлишкова (25,0-29,9)	39,7	9,7	22,8	34,5	40,4	48,8	48,6	44,2
ожиріння (індекс маси тіла більше 30,0)	16,0	1,0	3,5	7,7	15,5	22,1	24,5	24,4
крайнє ожиріння (індекс маси тіла більше 30,0)	0,7	-	0,3	0,1	0,8	1,4	1,3	0,6
Середня вага людини, кг	75	65	68	72	77	78	79	74
Середній зріст людини, м	1,69	1,71	1,71	1,71	1,70	1,69	1,68	1,65

Джерело: побудовано автором за даними [12].

Як свідчать дані таблиці 1, у 2020 р. індекс маси тіла менший від 18,5 %, що вказує на недоїдання, мають 1,2 % населення України у віці 18 років і старше. У розрізі вікових груп даний показник значно диференціюється. Найбільший відсоток людей з пониженою масою тіла у віці 20-29 років – 3,8 % та 18-19 років – 3,5 %. Найгірша ситуація у регіонах України, де індекс маси тіла менший за 18,5 : Чернігівська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька області. В цих регіонах від 1,7 до 2,6 % населення, що недоїдають (табл. 2).

Таблиця 2

Групування регіонів України за кількістю населення з індексом маси тіла, нижче 18,5, 2020 р.

Група	Області	Кількість
До 0,6 %	Львівська, Закарпатська, Чернівецька, Вінницька, Київська, Херсонська, Луганська	7
0,7-1,6	Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Житомирська, Сумська, Полтавська, Харківська, Кіровоградська, миколаївська, Одеська, Донецька*	13
1,7-2,6	Чернігівська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька	4
1,2	Україна всього	24

*частина, підконтрольна Україні

Джерело: побудовано автором за даними [12].

Причини недоїдання мають різний характер: економічний (низький рівень доходу, понаднормова зайнятість, низька якість продуктів харчування, фізична недоступність продовольства), соціальний (бідність, багатодітні сім'ї, слідування модним тенденціям, швидкий темп життя), медичний (хвороби травної системи, дієтичне харчування), психологічний (розлади харчової поведінки, нервова анорексія, дратівливість, депресія).

Наслідки недоїдання досліджують та детально аналізують головним чином в галузі медицини, оскільки вони впливають на здоров'я та тривалість життя. З економічної точки зору недоїдання економічно активного населення, зайнятого на виробництві, знижує фізичну та розумову активність, стресостійкість, що впливає на продуктивність праці, кількість днів виходу на роботу та лікарняних у зв'язку з хворобою та тимчасовою втратою працездатності. Такі процеси негативно відображаються в кінцевому підсумку на прибутковості підприємств.

За останніми дослідженнями ВООЗ підвищеної уваги заслуговує не лише недоїдання, а й надмірна вага, як фактор високого рівня смертності від серцево-судинних захворювань, захворювань системи кровообігу, ускладнень від коронавірусу COVID-19. Надмірна вага – одна з найскладніших медико-соціальних проблем сучасності. До 2025 р. число хворих на ожиріння в світі становитиме 300 млн осіб [13]. В Україні у 2020 р. надлишкову вагу мали 39,7 %, ожиріння – 16 %, що в сукупності складає більше половини населення (табл. 3).

Таблиця 3

Групування регіонів України за кількістю населення з індексом маси тіла, вище 30,0, 2020 р.

Група	Області	Кількість
12,5-16,4 %	Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Вінницька, Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Сумська, Харківська, Луганська, Донецька	12
16,5-18,9 %	Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Житомирська, м. Київ, Кіровоградська, Запорізька	7
19,0-24,6 %	Київська, Чернігівська, Черкаська, Полтавська, Херсонська	5
16,7 %	Україна всього	24

Джерело: побудовано авторами за даними [12].

Високу частку з надмірною вагою у розрізі вікових категорій має населення віком 50-69 років. Серед регіонів найбільше людей з ожирінням проживає в Київській, Чернігівській, Черкаській, Полтавській та Херсонській областях.

Отже, згідно компонентної характеристики, що наведена у параграфі 1.2., нами проаналізовано п'ятий компонент – недоїдання, за яким стає зрозуміло, що серед сільського населення є проблеми як недостатнього споживання продуктів харчування, що позначається на масі тіла, так і протилежні тенденції – переїдання, що скорочує життя населення. Головним завданням соціально-економічної політики країни та державної регіональної економічної політики є вирівнювання рівнів життя населення різних регіонів та місцевості задля створення умов доступності продуктів харчування (перша і друга компоненти продовольчої безпеки).

2.2. Калорійність раціону та обсяги споживання продовольства в Україні

Поживність раціону – одна з компонентів продовольчої безпеки. Вона означає здатність споживаного продукту задовольнити організм людини в поживних речовинах, вітамінах, вуглеводах, жирах, білках, мінеральних речовинах, збалансувати раціон та забезпечити енергетичне насичення задля здорового, активного способу життя, працездатності, розумової та фізичної активності різних категорій населення відповідних вікових груп.

Таблиця 4 ілюструє калорійність добового раціону сільського мешканця в Україні. У 2019 р. вона становила 3184 ккал, що перевищує граничний рівень на 493 ккал. Водночас, за даними міжнародної організації ФАО середньодобова енергетична цінність раціону одного європейця становить 3400-3500 ккал і продовжує зростати, а питома вага продуктів тваринного походження – 29-30% [15].

Енергетична цінність та поживність продуктах харчування, спожитих сільським населенням, у середньому за добу у розрахунку на 1 особу, 2019 р.

Показник	Всі домогосподарства	Господарства сільських територій	Відхилення від середнього значення по Україні, +/-
Енергетична цінність, ккал	2951	3184	233
відхилення від граничного рівня (2691 ккал), +/-	260	493	233
Продукти рослинного походження, ккал	1891	2184	293
у % до загальної калорійності	70,3	68,7	-1,6
відхилення від нормативного рівня (45%), +/-	25,3	23,7	-1,6
Продукти тваринного походження, ккал	800	1000	200
у % до загальної калорійності	29,7	31,3	1,6
відхилення від нормативного рівня (55 %), +/-	-25,3	-23,7	1,6
Білки, г	85	90	5
Жири, г	134	137	3
Вуглеводи, г	357	408	51

Джерело: побудовано за даними [16, 17].

Варто відзначити, що згідно рекомендацій ВООЗ оптимальна норма калорійності раціону коригується залежно від вікової групи (діти, підлітки, дорослі,) статі (жінки, чоловіки), фізичної активності (працівники особливо важкої фізичної праці, спортсмени). У сільському господарстві населення активно зайняте важкою фізичною працею та працює ненормований робочий день. Обслуговування особистого селянського господарства, яке нині поширене на сільських територіях України, вимагає значних затрат енергії, тому перевищення показника від середьодержавного рівня є обґрунтованим з економічної та медичної точок зору.

Важливого значення має частка спожитих продуктів тваринного походження у добовому раціоні. Нормативним рівнем за даними ФАО вважається показник на рівні 55 %. Ми ж маємо недоспоживання цієї продукції на 23,7 % та перевищення норми споживання продукції рослинного походження на цю саму величину відповідно.

Важливими показниками продовольчої захищеності населення є відповідність споживання основних продуктів харчування однією особою

встановленим нормативам МОЗ та індикатор достатності. Розрахунки свідчать, що на сільських територіях України перевищує встановлені норми споживання найбільш економічно доступних групи харчових продуктів таких як: хліб (на 12%), олія (у 2 рази), овочі, у тому числі картопля (на 22%) (табл. 5).

Таблиця 5

Споживання продуктів харчування на сільських територіях України, у середньому за місяць у розрахунку на одну особу

Вид продукту	Норматив (МОЗ)	2018 р.			2019 р.		
		Фактично спожито, кг	з них спожито з власного ОСГ*, %	Індикатор достатності	Фактично спожито, кг	з них спожито з власного ОСГ, %	Індикатор достатності
Хліб і хлібопродукти	8,4	9,6	2,2	1,14	9,4	1,3	1,12
М'ясо та м'ясопродукти	6,7	3,7	40,3	0,55	4,0	37,1	0,60
Риба та рибодукти	1,7	1,3	2,5	0,76	1,4	2,5	0,82
Молоко і молокопродукти	31,7	14,0	48,6	0,44	13,7	49,7	0,43
Яйця, шт.	24,2	18	91,9	0,74	19	89,8	0,79
Олія та жири	1,1	2,4	37,6	2,18	2,3	35,3	2,09
Фрукти, ягоди, горіхи	7,5	3,6	35,3	0,48	3,7	32,1	0,49
Овочі (у т. ч. картопля) та баштанні	13,4	16,5	95,1	1,23	16,3	90,9	1,22
Цукор, мед	3,2	2,9	7,3	0,91	2,9	6,8	0,91

*ОСГ – особисте селянське господарство.

Джерело: побудовано за даними [16, 17].

Наразі, суттєве недоспоживання стосується найбільш дорогих груп харчових продуктів: м'яса, молока, фруктів та ягід майже у два рази кожна, риби – на 18 %, яєць – на 21 % менше встановленої норми. Разом з тим, варто зауважити, що сільське населення завдяки особистому господарству значною мірою забезпечує себе власноруч вирощеними продуктами харчування: на 32 % фруктами, ягодами; на 35 % жирами; на 37 % м'ясом; на 50 % молоком; на 90% яйцями; на 91 % овочами. Такі тенденції визначають головним чином особливості продовольчого забезпечення сільських територій на відміну від міських населених пунктів. Селяни в умовах низької платоспроможності,

відсутності альтернатив працевлаштування змушені самозабезпечувати свої сім'ї традиційним для них способом. За статистичними даними у структурі доходів сільських домогосподарств вартість спожитої продукції з особистого підсобного господарства становить 9,5 %, доходи від продажу сільськогосподарської продукції 7,4 %, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 4,8%, що в сукупності становить 21,7 %.

2.3. Економічна оцінка продовольчої безпеки сільських територій

У структурі грошових витрат домогосподарств України найбільша питома вага доводиться на продовольчі товари – 42,05% (для порівняння на непродовольчі товари витрачається 26,5 %, оплату послуг – 15,1%). У розрізі типів населених пунктів у міських поселеннях цей показник вищий – 44,2 %, тоді як у сільських домогосподарствах – 39,9% (табл. 6).

Таблиця 6

Структура витрат домогосподарств сільських територій України у розрахунку на 1 домогосподарство в місяць, 2019 р.

Показник	Грн	%
Грошові витрати, всього	7492,64	100
Продукти харчування, грн	2987,04	39,87
Одяг та взуття	504,77	6,74
Житло, вода, електроенергія, газ	1034,41	13,81
Охорона здоров'я	352,20	4,70
Транспорт і зв'язок	567,75	7,58
Відпочинок і культура	63,27	0,84
Освіта	49,56	0,66
Витрати на продукти харчування 1-ї децильної групи, грн	3832,75	52,6
Витрати на продукти харчування 10-ї децильної групи, грн	5278,93	33,6
Коефіцієнт децильності	1,38	X

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

У 2019 р. одне домогосподарство витрачало на продукти харчування 3832,75 грн в місяць (у 2018 р. – 3366,96 грн). У сільській місцевості такі грошові витрати значно менші від середніх по Україні – 2987,04. Коефіцієнт децильності 1,38 свідчить про значну диференціацію витрат на продукти

харчування 10 % найбагатшого сільського населення відносно 10% найбіднішого.

Граничною вважається частка витрат на продовольство - 60%. В середньому в Україні у всіх типах домогосподарств вона становить 51 %, що наближено до граничного рівня. На сільських територіях на харчові продукти селяни витрачають значно менше – 40 %. Водночас, порівняно з країнами ЄС, де вона в середньому становить 13,1 % (від 7,8 % в Великобританії до 36,7 % в Білорусії) українці майже в 4 рази перевищують середньоєвропейський показник [18].

Про рівень життя сільського населення свідчить диференціація вартості харчування за соціальними групами сільських територій. Найбільш незахищеним є населення, що має сукупні грошові доходи, нижчі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (1902,08 грн), нижче фактичного прожиткового мінімуму (3660,94 грн) та нижче середнього рівня грошових доходів (4409,75 грн). Відстежувати даний показник пропонується, порівнюючи вартість харчування домогосподарств цих груп (табл. 7).

Таблиця 7

Грошові витрати сільських домогосподарств на харчування залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів, 2019 р. (в розрахунку на одне домогосподарство)

Вид продукту	Всього, грн	%	Нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (1902,08 грн)	Нижче фактичного прожиткового мінімуму (3660,94 грн)	Нижче середнього рівня грошових доходів (4409,54 грн)
Продукти харчування	2987,04	100	2015,06	2453,16	2808,75
у т.ч.					
хліб і хлібопродукти	686,99	23,0	559,26	625,81	670,92
м'ясо та м'ясопродукти	611,51	20,5	406,18	462,60	553,85
риба та рибодукти	224,86	7,5	141,78	177,32	207,18
молоко, сир, яйця	297,3	10,0	172,53	244,85	229,12
олія та жири	309,01	10,3	218,46	280,37	297,58
фрукти	133,18	4,5	102,58	120,73	125,05
овочі	185,85	6,2	129,58	143,23	178,59
цукор та цукровмісні продукти	262,14	8,8	142,31	208,57	244,18

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

Найбільше грошових витрат доводиться на споживання хліба і хлібопродуктів – 23,0 % та м'яса і м'ясопродуктів – 20,5 %. Це дві групи продовольства, що мають протилежні тенденції споживання. Економічне обґрунтування отриманих результатів наступне: за попередніми дослідженнями хліб та хлібопродукти споживаються понаднормово на сільських територіях, оскільки це економічно доступний продукт. Висока питома вага у структурі витрат на м'ясо пояснюється не обсягами споживання, на відміну від попередньої продовольчої групи, а високою ціною на ринку.

Важливим показником продовольчої захищеності населення вважається рівень самозабезпеченості країни продовольством за основними групами. Експертами інформаційно-аналітичного порталу АПК України [16] розраховано динаміку даного показника та визначено імпортозалежність окремих груп (табл.8).

Таблиця 8

Рівень самозабезпечення продовольством в Україні, %

Вид продукції	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	+/- в.п.	Імпорто-залежність,%
Зернові	239	291	293	319	341	102	3,1
М'ясо і м'ясопродукти	107	106	106	106	111	4	12,7
Молоко і молокопродукти	105	104	108	107	103	-2	2,2
Яйця	116	107	115	124	126	10	0,6
Картопля	96	102	102	101	93	-3	0,5
Овочі	212	224	444	434	284	36	2,7
Плоди, ягоди	92	85	83	91	78	-14	35,9
Цукор	89	135	150	132	115	26	0,2
Олія	873	1088	1266	1246	1368	495	0,2
Риба та рибопродукти	38	31	29	26	24	6	79,3

Джерело: побудовано авторами за даними [16].

Україна має високий рівень самозабезпеченості олією – 1368 %, що визначає експортну спрямованість та лідерство на світовому ринку соняшникової олії. У динаміці за чотири роки спостерігається зростання забезпеченості країни зерном на 102 в.п. – з 239 % до 341 %, що теж пояснює

високий рівень споживання населенням хліба і хлібопродуктів. Інші продовольчі групи також виробляються в достатній та вище достатньої кількості: яйця – 126 %, цукор – 115 %, м'ясо – 111 %, молоко – 103%. Недостатньо вирощується у динаміці плодів та ягід – 78 % від потреби. У 2015 р. та 2019 р. спостерігалось недовиробництво картоплі, що пояснюється несприятливими погодними умовами для вирощування цієї культури. Найгірше забезпечене населення України рибою і рибопродуктами, що визначає високу імпортозалежність на рівні 79,3 %. Даний показник розрахований аналітиками порталу АПК України як відношення обсягів імпорту до місткості внутрішнього ринку в натуральних одиницях та встановлений його граничний критерій на рівні 30%.

РОЗДІЛ III

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Моделювання сценаріїв продовольчої безпеки сільських територій

Провівши глибокий аналіз сучасних тенденцій та проблем продовольчого забезпечення в Україні від загальнодержавного рівня до окремих домогосподарств сільських територій, доцільним вбачається розробка сценаріїв продовольчого забезпечення на віддалену перспективу, що є предметом дослідження провідних міжнародних організацій з вирішення шляхів подолання голоду, як глобальної проблеми планетарного масштабу. Для моделювання поширеності недоїдання та кількості голодного населення України у 2018-2030 рр. застосуємо методику, запропоновану міжнародною організацією ФАО ООН. Їх звіт про стан продовольчої безпеки і споживання продуктів харчування в світі у 2020 р. доповнено цифровими інструментами, що дозволяє побачити очікування темпів поширеності голоду (показники PoU, NoU) [19]. Вихідні умови для побудови сценаріїв наступні (табл. 9):

Таблиця 9

Вихідні розрахунки для визначення показників поширеності недоїдання (PoU, NoU) серед населення сільських територій України

Показник	Од. виміру	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Середнє значення
Енергетична цінність добового раціону селянина	ккал	2799	2742	2707	2706	2691	2729
Середньорічний темп зростання енергетичної цінності раціону (DES)	%	X	-2,03	-1,28	-0,04	-0,55	-0,98
Середньодушовий еквівалентний дохід селянина	грн	4948,7	4924	4900,1	4873,6	4844,2	4898,12
Стандартне відхилення доходів	грн	41,05					
Середнє арифметичне доходів	грн	4898,12					
Коефіцієнт варіації доходів (CV)	%	0,84					

Джерело: власні дослідження.

1. Річний темп зростання енергоспоживання (DES), ккал, % -0,98;
2. Коефіцієнт варіації доходів (CV), як відношення стандартного відхилення до середнього арифметичного помножене 100% – 0,84.

Прогноз будувався як на основі вже розрахованих експертами ФОА показників продовольчого забезпечення України за попередні періоди до 2015 р., що внесені у базу даних ФОА, в тому числі коефіцієнтів варіації доходів CV 2,95 і CV -3,8, так і розрахованими авторами даного дослідження DES - 0,98 та CV 0,84, передбачених методикою. В результаті отримуємо прогнозні величин поширеності недоїдання в Україні (PoU, %) (рис. 1) та прогноз кількості людей, що недоїдають (NoU, млн осіб) (рис. 2).

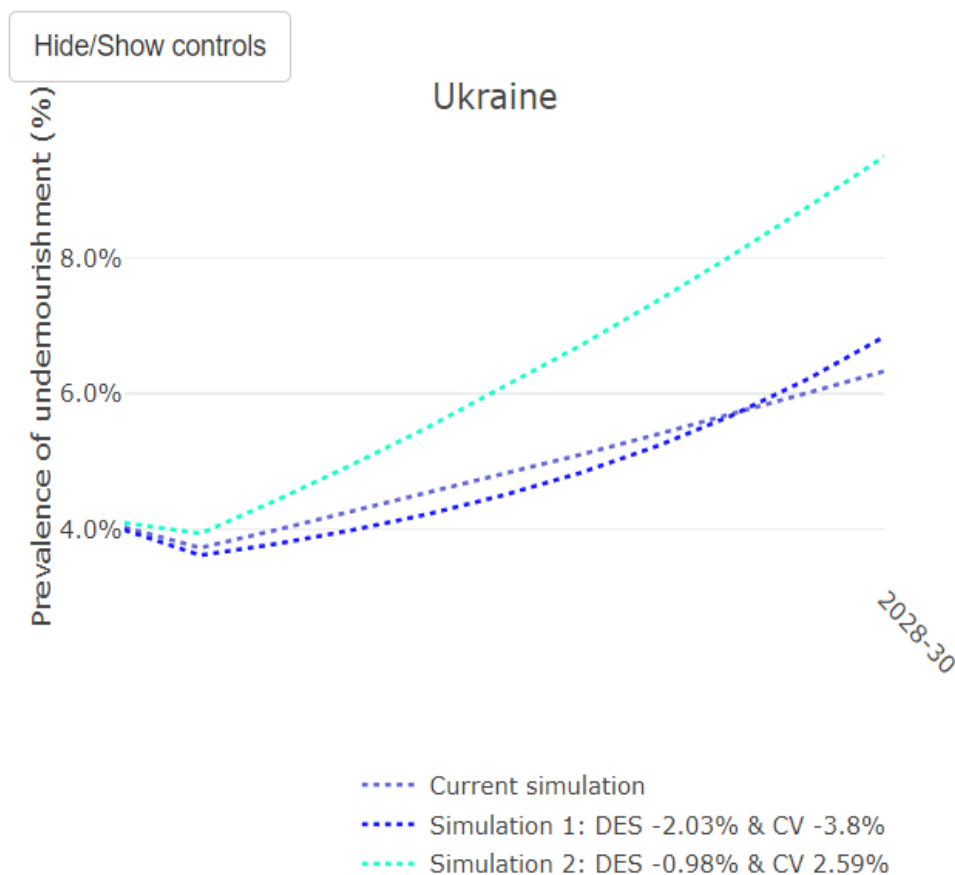

Рис. 1. Прогноз поширеності недоїдання в Україні, %

Джерело: власні дослідження.

На рисунку один відображено поточні та розраховані на перспективу до 2028-2030 рр. значення показника поширеності процесу недоїдання в Україні. Графік ілюструє тенденцію до зростання.

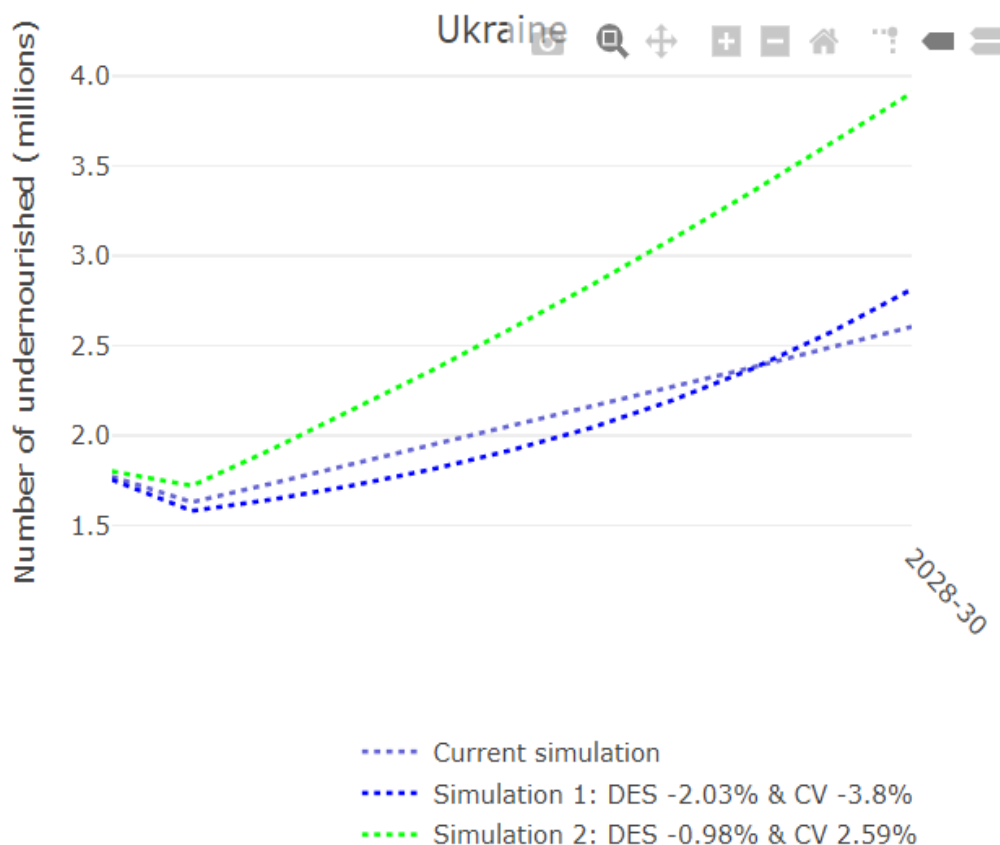

Рис. 2. Прогноз кількості людей, що недоїдають, млн осіб
 Джерело: власні дослідження.

На рис. 2 зображено тенденції зростанню кількості населення України, що недоїдають. Якщо натепер це значення 1,8 млн осіб, то за різними сценаріями цей показник може становити від 2,5 млн до 3,8 млн осіб до 2030 року. Щоб зрозуміти наслідки таких процесів, необхідним вбачається провести детальний аналіз отриманих результатів.

3.2. Економічне обґрунтування прогнозу продовольчого забезпечення до 2030 року

Як свідчать проведені дослідження, існують прогнози продовольчого забезпечення населення як окремих країн і їх територій, так і світу в цілому, оскільки в умовах стрімкого зростання населення дана проблема набуває планетарного масштабу.

У даному дослідженні сценарне моделювання було застосоване до України та її сільських територій. Головні результати зведено у таблицю 10.

Таблиця 10

Прогнозування процесу поширеності недоїдання серед населення сільських територій України до 2030 р.

	Показник	Фактичний рівень (2018-2020 рр.)	Сценарій 1	Сценарій 2	Поточне моделювання Умова : DES -0.98% CV-3,8%
			Умова: DES -2.03% CV-3.8%	Умова: DES -0.98% CV 2.59%	
1	Поширеність недоїдання в Україні, %	4,0	6,8	9,5	6,3
2	Кількості людей, що недоїдають, млн осіб	1,8	2,8	3,9	2,6

Джерело: власні дослідження.

Сценарій 1 можливий за умов продовження тенденцій, що зберігалися до 2016 р., коли спостерігався процес зниження доходів та енергетичної цінності раціону. Сценарій 2 – за умов врахування середніх значень темпів зростання добової енергетичної цінності раціону з 2016 р. по 2019 р. та зростання коефіцієнту варіації доходів 2,59%. Поточне моделювання побудоване виключно на середніх значеннях останніх тенденцій за період 2016-2019 рр.

З таблиці 10 видно, що фактична поширеність недоїдання в Україні знаходиться на рівні 4,0 %, а кількість продовольчо незахищених людей – 1,8 млн осіб. За усіма сценаріями моделювання ці процеси продовжуватимуть набирати обертів. При чому, за сценарієм 2 найбільш песимістичний прогноз – 3,9 млн населення. Не дивлячись на фактичне зростання доходів сільського населення, інфляційні процеси не дозволяють підвищити добробут та досягти продовольчої безпеки.

За умов збереження тенденцій останнього десятиліття у світі в цілому прогнози свідчать, що досягти нульового голоду у 2030 р. не вдасться, не зважаючи на певний прогрес в економічно розвинутих країнах світу. Головною причиною є погіршення продовольчої безпеки та харчового статусу найбільш вразливих категорій населення внаслідок пандемії КОВІД-2019.

3.3. Напрями зростання продовольчої безпеки населення

Загальний попит на продовольство та його склад зараз і в майбутньому значною мірою визначається загальною чисельністю населення, середнім рівнем його доходу та диференціацією його розміру у сільських і міських населених пунктах ступенем.

Дослідження Регіонального бюро ФАО для Європи та Центральної Азії зосереджені на вирішенні проблеми продовольчої незахищеності населення за рахунок активного зростання розвитку сільських територій. Часовий період передбачення досить великий – до 2050 р. Хоча в Україні чисельність населення скорочується (з 52 млн у 1992 р. до 42 млн у 2020 р.) і ми є фізично продовольчо забезпеченою країною, світові демографічні прогнози свідчать про те, що чисельність населення світу може досягти максимуму приблизно до 2075 р. – 9,5 млрд. Звісно, такі світові тенденції будуть тією чи іншою мірою відбиватися на продовольчій безпеці України. В цілому, щоб прогнати зростаюче світове населення, а також підвищити продуктивність та ефективність використання виробничого потенціалу сільського господарства України необхідно враховувати наступне (рис. 3).

У сфері аграрної економіки важливо розвивати сільське господарство, здатне виробляти необхідні обсяги та якості продукти харчування: проводити сільськогосподарські дослідження; застосовувати у країнах з високим аграрним потенціалом прогресивні технології вирощування сільськогосподарської продукції; підвищувати урожайність та продуктивність сільськогосподарського виробництва (високоврожайні сорти, високопродуктивні породи тварин); розвивати альтернативну енергетику, зокрема біоенергетику, задля зменшення енергомісткості сільськогосподарського виробництва.

З організаційно-управлінської точки зору подолання загроз продовольчого голоду необхідно створити ефективні ланцюги харчування. Інвестувати у підвищення ефективності ланцюга «від поля до столу». Це

означає подальші дослідження в таких сільськогосподарських практиках, як стійкість до шкідників та найкраще використання агрохімікатів. Це також означає скорочення ланцюгів поставок, використання нових технологій для зменшення втрат часу та грошей від виробника до споживача та заохочення споживачів до придбання місцевих та сезонних продуктів.

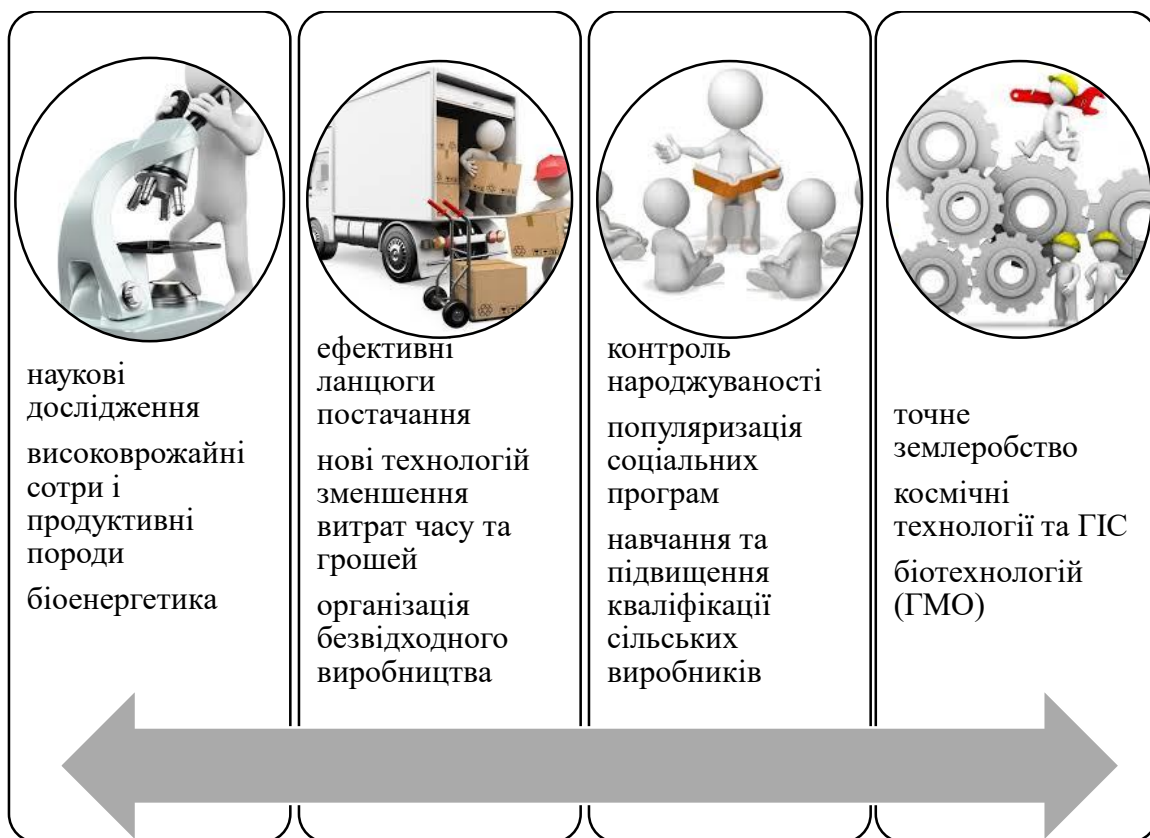

Рис. 3. Напрями підвищення продовольчої безпеки

Джерело: власні дослідження.

У соціальній сфері необхідно: спрямувати інвестиції в інфраструктуру сільських територій; контролювати народжуваність в країнах з високими темпами зростання населення; практикувати соціальну програму «полюби свої потворні фрукти-овочі» (вирішення безглуздої практики викидання продуктів, що не відповідають стандартам супермаркетів. Метою є змусити людей ділитися зображеннями та історіями своїх деформованих фруктів та овочів та рецептами того, як вони використовували їх для приготування корисної їжі). Варто здійснювати інформаційну популяризацію проблеми голоду (інформувати споживачів про екологічну, соціальну та фінансову цінність

їжі); закликати населення та заклади громадського харчування знижувати харчові відходи; приборкати попит на цілорічну пропозицію сезонних продуктів завдяки чіткішим роз'ясненням «продовольчих кілометрів». Подолати проблему неефективного споживання продукції дозволили б заходи, направлені на зменшення споживання харчових продуктів розкоші, для виробництва яких потрібно більше ресурсів; навчання та підвищення кваліфікації фермерів, сільських підприємців, власників ОСГ щодо сучасних технологій. Перспективним напрямом може стати практика уроків кулінарії в навчальних закладах, що направлені на зниження відходів у приготуванні їжі. Метою було б надати дітям кращу уяву про закупівлю продуктів, щоб вони навчилися планувати харчування та купувати лише те, що їм потрібно. Це дозволить подолати втрату їжі, а також зменшить частоту поширених проблем здоров'я, пов'язаних з їжею, таких як ожиріння та діабет.

У галузі технологій можливо застосувати точне землеробство (використання точних дистанційних даних — знімків супутника чи дрона, використання технологій для обробки цих даних, GPS, спеціальні датчики, а також сучасне програмне забезпечення агроменеджмента геоінформаційними системами; користуватися перевагами ГМ-культур. Модифікація генетичної структури сільськогосподарських культур може бути суперечливою, але технологія може збільшити врожайність та підвищити ефективність у регіонах, де екологічні обмеження, такі як посуха та волога погода, обмежують продуктивність. Це також може підвищити стійкість до таких хвороб, як жовта іржа, зменшити кількість врожаю, втраченого в полі, і може підвищити врожайність таких кормових культур, як кукурудза та люцерна, збільшивши ефективність таких високопродуктивних операцій, як молочне тваринництво.

Висновки та пропозиції

Підсумовуючи проведені дослідження можемо зробити наступні узагальнення:

1. Продовольче забезпечення є складовою поняття «продовольча безпека» та означає виробництво достатнього обсягу продуктів харчування та стабільність цін на основні продовольчі товари на міжнародному та національному рівнях. Найбільш узагальнена інтерпретація поняття продовольчої безпеки полягає у фізичному, соціальному та економічному доступі у будь-який час до безпечної та поживної їжі для забезпечення дієтичних потреб та гастрономічних уподобань людини, її здорової та активної життєдіяльності.

2. Встановлено, що у світовому рейтингу глобальної продовольчої безпеки за 2019 р. Україна займає 76 місце з 113 країн світу. Критичними є проблеми, що загрожують продовольчій безпеці населення, серед яких: висока корумпованість, низькі державні витрати на НДДКР у сільському господарстві, низький ВВП на душу населення, високі ризики політичної нестабільності, невідповідність раціону нормам харчування.

3. Дослідження показали, що на сільських територіях України енергетична цінність та поживність спожитих за добу продуктів харчування одним мешканцем є вищою від середнього державного рівня на 233 ккал, але нижчою від середньоєвропейського на 316 ккал. Питома вага продуктів тваринного походження майже вдвічі нижча (31,3 %) від рекомендованих норм (55,0 %).

4. Аналіз споживання продуктів харчування за основними продовольчими групами довів, що внаслідок низької купівельної спроможності сільського населення спостерігається суттєве недоспоживання м'яса, молока, фруктів та ягід, не дивлячись на те, що сільське населення самозабезпечує себе цими продуктами на 37 %, 50%, 32 % відповідно.

5. Дослідження ілюструють високу питому вагу витрат сільських домогосподарств на продукти харчування у структурі загальних

середньомісячних витрат – 40 %. Найбільше коштують сімейному бюджету через високу ціну – м'ясо (20,5%), внаслідок великих обсягів споживання – хліб (23,0%).

6. За результатами проведеного аналізу Україна має високий рівень самозабезпеченості наступними продуктами харчування: олією – 1368 %, зерном – 341 %, овочами – 284 %. Достатній рівень виробництва яєць – 126 %, цукру – 115 %, м'яса – 111 %. Критично низький рівень забезпечення рибою та рибопродуктами – 24 %, що формує імпортозалежність країни.

7. Моделювання та прогнозування продовольчого забезпечення сільського населення свідчать, що негативні процеси поширеності недоїдання будуть зростати з 4,0 % до 9,5 % за найгіршим сценарієм, та до 6,8 % за оптимістичним. Прогнозна кількість людей, що недоїдають, до 2030 р. становитиме від 2,6 до 3,9 млн за різними сценаріями.

Відтак, перспективою подальших досліджень стане науковий пошук шляхів запобігання поширення процесів продовольчої незахищеності населення України, в тому числі сільських територій.

Література

1. Гладій М.В., Лузан Ю.Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2020. 5, 6-21. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005006> (дата звернення : 28.01.2021)
2. Довгаль, О. (2019). Виробничий потенціал сільських територій: стан та рівень використання в умовах забезпечення продовольчої безпеки регіону. *Economic and Food Security of Ukraine*, 6(3-4), 65-73. DOI: <https://doi.org/10.15673/efs.v6i3-4.1288> (дата звернення : 27.01.2021)
3. Залізнюк В. П. Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. 2, 128–133. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.128 (дата звернення : 28.01.2021)
4. Мудрак Р.П. Продовольча безпека в умовах кризи. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2017. Вип. 90., Ч. 2, 115-127.
5. Мудрак Р.П., Нижник І.О. Розвиток сільських територій та продовольча безпека держави. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2019. Вип. 92, Ч. 2, 131-140. Режим доступу : <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/94/Ekon/11.pdf> DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-131-140 (дата звернення : 02.02.2021).
6. United Nations (1975). Report of the World Food Conference, Rome 5-16 November 1974. New York. Available at : <https://digitallibrary.un.org/record/701143>
7. FAO (2003) Trade Reforms & Food Security. Chapter 2. Food security: concepts and measurement. Available at : <http://www.fao.org/3/y4671e/y4671e06.htm>
8. Huddleston, B. (1990) FAO's Overall Approach and Methodology for Formulating National Food Security Programmes in Developing Countries. *IDS Bulletin*, vol 21 no 3. Institute of Development Studies. P. 72-80. Available at : <https://core.ac.uk/download/pdf/43540472.pdf>

9. FAO (2002). The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome. Available at : <http://www.fao.org/3/y1500e/y1500e00.htm>
10. FAO (2020). Global Food Security Index. Available at : <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>
11. Цілі сталого розвитку. Україна 2020. Моніторинговий звіт. Державна служба статистики України. Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202020%20Monitoring_12.2020ukr.pdf. (дата звернення : 25.01.2021)
12. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2020 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ 2020. 88 с. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_cdhd_20.pdf. (дата звернення : 28.01.2021)
13. Ожиріння – проблема сучасності. Департамент охорони здоров'я Чернівецької обласної державної адміністрації. <https://www.medcv.gov.ua/archives/25773> (дата звернення : 03.02.2021)
14. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки Постанова КМУ №1379 від 05.12.2007 р. Офіційний сайт. Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npas/99719937> (дата звернення 02.02.2021)
15. FAO (2012). European and Central Asian Agriculture Towards 2030 and 2050. Regional Office for Europe and Central Asia Policy Studies on Rural Transition No. 2012-1 Available at : <http://www.fao.org/3/a-aq341e.pdf>
16. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану продовольчої безпеки в Україні. Офіційний сайт. Інформаційно-аналітичний портал АПК України Режим доступу : https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/stanAPK_pdf_zvity/%D0%90%D0%9F%D0%9A%202020/%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA_1.pdf. (дата звернення : 28.01.2021)
17. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році. Статистичний збірник. Частина 1. Державна служба статистики України. Київ 2020. Режим

доступу :

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/06/zb_vrd_19_ue.pdf.

(дата звернення : 28.01.2021)

18. Експрес-огляд основних індикаторів продовольчої безпеки в Україні у 2019 році. Економічний дискусійний клуб. Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analityka/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2019-roci> (дата звернення : 28.01.2021)

19. FAO (2020). The State of Food security and Nutrition in the World 2020. Prevalence of Undernourishment (PoU) projection tool. Available at : <http://www.fao.org/publications/sofi/en/>

20. Кільницька О.С., Кравчук Н.І. Оцінка номінальної та реальної заробітних плат в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2017. № 1. С. 25-31. (0,8 д.а.) *Index Copernicus, РИНЦ*

21. Kravchuk N., Tarasovych L., Yareмова M. Development of the socially-oriented economy in Ukraine: prerequisites and strategic forecasting. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. № 3. No. 2. P. 66–72. Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/177/183>

22. Кравчук Н.І., Кільницька О.С., Ходаківський В.М. Детермінанти розвитку сільської економіки. *Наукові горизонти*. Ж.: Житомирський національний агроекологічний університет. Вип. 6(69). 2018. С. 17-27

23. Кравчук Н.І., Данилюк Я.О. Ретроспективний аналіз та сучасні тренди світового ринку м'яса в контексті формування продовольчої безпеки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 6 (23) 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/23_2019/23_2019.pdf

24. Кравчук Н.І., Любчик А.Ю. Регіональні особливості сільськогосподарського виробництва. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2020. 3(49). С. 14-22 с. (0,9 д.а.) – Режим доступу : <https://economics.opu.ua/files/archive/2020/No3/14.pdf> DOI: 10.15276/ETR.03.2020.2

25. Кравчук Н.І., Тарасович Л.В., Яремова М.І. Сучасний стан тваринництва та його місце в розвитку сільської економіки. Тези Всеукр. наук.-практ. on-line конф. асп., молод. учених та студ., присвяченої Дню науки (17 травня 2017 р.). Житомир: ЖДТУ, 2017. Т.2. Режим доступу <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/6810>
26. Кільницька О.С., Кравчук Н.І. Оцінка витрат населення на продовольчі товари та споживча поведінка українських домогосподарств. Органічне виробництво і продовольча безпека. Тези VI Міжн. наук.-практ. конф. (24-25 травня 2018 р.). С. 163-167.
27. Тарасович Л. В., Кравчук Н. І., Яремова М. І.. Сільська економіка у формуванні продовольчої безпеки країни. International Scientific Conference Innovative Economy : Processes, Strategies, Technologies : Conference Proceedings, Part I, January 27, 2017. Kielce, Poland: Baltija Publishing, 196 pages. P. 127–128.
28. Ткачук В.І., Кравчук Н.І., Кільницька О.С. Соціально-економічні детермінанти продовольчої незахищеності населення України. *Проблеми економіки*. № 3(41). 2019. С. 263-274.